

بررسی رابطه میان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی*

مریم جوادی*، ملیحه شیبانی**، علیرضا محسنی تبریزی***، ساسان ودیعه****

(تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۰۴/۳۰، تاریخ پذیرش ۱۴۰۱/۰۶/۳۰)

چکیده

شهروندی یک ایده دوجانبه و یک ایده اجتماعی است و صرفاً مجموعه حقوقی که فرد را از تعهد به دیگران رها کند، نیست؛ بلکه برای تحقق این حقوق به‌مکانیسمی از تکالیف و وظایف شهروندی لازم است. از طرفی مسئولیت‌گریزی‌های شهروندی فرار یا دور زدن‌های تکالیف محوله است، که ما آن‌ها را در رفتارهای شهروندان در امور شهری و مشارکت‌پذیری‌های ضعیف شده امروزی مشاهده می‌کنیم. هم‌چنان‌که "زتومکا" معتقد است اجتماع اخلاقی، به‌اعتماد، احساس مسئولیت و تعهد نسبت به دیگرانی که با آن‌ها دارای ارزش‌ها، منافع و هدف‌های مشترک است، سرو کار دارد. و پارسونز عامل ایجاد اتحاد و انسجام اجتماعی و ثبات و نظم را اعتماد می‌داند. لذا مطالعه حاضر با هدف: بررسی رابطه میان میزان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی در بین شهروندان تهرانی در سال ۱۳۹۹ انجام گرفته است. روش تحقیق: پیمایش و جمع‌آوری داده‌ها با تکنیک پرسش‌نامه ساخت یافته و با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای در بین شهروندان تهرانی بالای ۱۸ انجام پذیرفته است. حجم نمونه آماری با استفاده از فرمول نمونه‌گیری کوکران ۳۸۴

* مقاله علمی: پژوهشی <http://dx.doi.org/10.22034/jsi.2022.113167.1422>

** دانشجوی دکترا جامعه‌شناسی بررسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. maryam.javadi@srbiau.ac.ir

*** دانشیار گروه توسعه و سیاست‌گذاری اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران. تهران. ایران (نویسنده مسئول). di.seyfolahi@rpedalmizan.ir

**** دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران. تهران. ایران. mohsenit@ut.ac.ir

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز. تهران. ایران

s.vadidea5@gmail.com

مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره بیست و سوم، شماره ۱، بهار ۱۴۰۱، ص ۱۷۰-۱۴۸

برآورد گردید؛ البته با توجه به شرایط پاندمیک ویروس کرونا در زمان انجام تحقیق و محدودیت‌های موجود با ۳۵۶ پرسش‌نامه داده‌ها جمع‌آوری و تحلیل با بهره‌گیری از نرم افزار Mplus8 و SPSS انجام پذیرفته است. یافته‌های: توصیفی نشان داد که میزان مسئولیت-گریزی شهروندی در بین پاسخ‌گویان، از حد متوسط بالاتر و نزدیک به زیاد است. و میزان بی اعتمادی اجتماعی نیز از سطح متوسط به بالا است، که بیشتر بُعد بی‌اعتمادی سازمانی را شامل می‌شود. در بررسی نتایج: رابطه بین بی‌اعتمادی اجتماعی، برخورداری از حقوق شهروندی و تحصیلات با میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی معنادار است. ضرایب تاثیر متغیرها در کنار یکدیگر به ترتیب میزان برخورداری از حقوق شهروندی ۰/۲۹-، میزان تحصیلات ۰/۱۶- و بی‌اعتمادی اجتماعی ۰/۷۲٪ (به‌طور غیرمستقیم) بر مسئولیت‌گریزی شهروندی به دست آمد.

مفاهیم اصلی: بی اعتمادی اجتماعی، تعهد، شهروندی، مسئولیت‌گریزی.

مقدمه و بیان مسأله

امروزه شهروندی را قالب پیشرفته شهر نشینی می‌دانند؛ شهرنشینان زمانی که به حقوق یکدیگر و قوانین اجتماعی احترام می‌گذارند و به مسئولیت‌های خویش در قبال شهروندان دیگر و اجتماع عمل می‌کنند به شهروند ارتقا می‌یابند. بنابراین شهروندی صرفاً به معنای زندگی در شهر نیست، بلکه وسعت استانی و کشوری را نیز در برمی‌گیرد و با توجه به پیشرفت‌های تکنولوژی ارتباطات می‌توان "شهروندی" را برای جامعه‌ی جهانی نیز در نظر گرفت. از طرفی شهروندان همانند اجزایی از یک سیستم هستند، که هر کدام کارکرد مشخصی دارند و ایجاد سامان و نظم در حوزه‌های مختلف مستلزم انجام وظایف محوله، کارکرد صحیح هر یک از این عناصر در کنار سایر مولفه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی از جمله مدیریت شهری است، یکی از عواملی که در عملکرد مناسب این سیستم نقش موثری را ایفا می‌کند اعتماد اجتماعی است، اعتماد اجتماعی به مثابه مهم‌ترین سازه سرمایه اجتماعی و یکی از جنبه‌های مهم روابط انسانی و اجتماعی عاملی بسیار اساسی برای تداوم زندگی جمعی در دنیای پرمخاطره مدرن است. عدم توجه به اعتماد سبب تاخیر در کارها و هزینه بردن آن‌ها، خلل در روابط، تعاملات و ایجاد مشکلاتی در مشارکت اجتماعی، نظم اجتماعی، سلامت اجتماعی و بطور کلی عدم توسعه همه جانبه خواهد شد (مرادی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱). هم‌چنین بی‌اعتمادی اجتماعی در حال حاضر به صورت بیماری مزمنی در بسیاری کشورها درآمده، که موجب نزول هنجارهای اخلاقی نیز گردیده است. در چنین شرایطی افراد برای رسیدن به هدف‌های خود به هر وسیله‌ای دست می‌یازند. در این راستا بنابر گزارش خبر آنلاین در سال

۱۳۹۰ در مورد پیامدهای بی‌اعتمادی اجتماعی، در یک پژوهش میدانی بیش از ۷۵ درصد از مردم پول و پارتی را برای احقاق حق خودشان ضروری دانسته و تنها ۲۵ درصد از آن‌ها به اجرای مساوی قانون اعتقاد داشتند. از این نظر می‌توان چنین برداشت کرد که شاخص‌هایی چون امید به آینده، قابل اعتماد بودن یا منصف بودن افراد و تکیه بر انصاف اجتماعی در وضعیت مطلوبی قرار ندارد.^۱ هم‌چنین مواردی مانند کاهش اعتماد مردم به بازار بورس در سال‌های اخیر و ضرر بیش از ۵۰ درصدی سرمایه‌گذاران، کلاهبرداری بیش از ۲ میلیارد ریالی فروش لیزینگ خودرو^۲، شناسایی بیش از ۱۳۵ هزار میلیارد تومان فرار مالیاتی (طی ۸ ماه) و سوء استفاده‌های اخلاص‌گراان اقتصادی از اطلاعات هویتی و ثبت شرکت‌های صوری^۳ و ... در کنار وقایع و رخداد‌های مختلف دیگر وضعیتی را بوجود آورده است که اطمینان به رسانه‌های جمعی، نهادهای کارگری، موسسات تجاری و کارگزاران دولتی به شدت کاهش یافته و نوعی سوءظن در روابط شهروندان با این نهادها به وجود آمده است (جابرانصاری و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۱۳). هم‌چنان‌که آخرین نظرسنجی ایسپا (اسفند ۱۴۰۰) با عنوان سنجش برخی ابعاد اعتماد اجتماعی در ایران نشان می‌دهد، ۳۰٫۲٪ مردم قابل اعتماد هستند و میزان عدم اعتماد مردم به یک‌دیگر به ۶۸٫۲٪ رسیده است. این یعنی بیش از نیمی از مردم ایران حتی به هم‌دیگر نیز اعتماد ندارند و این زنگ خطر شاید از تمامی زنگ خطرهای دیگر موجود در جامعه‌ی ما شنیدنی‌تر است.^۴ از طرفی رفتارهای شهروندی در زندگی شهری شلوغ و متراکم تهران با میزان آلودگی هوای بالا، تردد غیرمجاز خودروها در محدوده‌های ترافیک، میزان تولید زباله بیش از ۱۱ میلیون تن بدون توجه جدی و مشارکت شهروندان در تفکیک زباله‌ها در کنار سایر اتفاقات روزمره این شهر سیال و پرتراکم این سوال را ایجاد می‌کند، که اعتماد اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی در موضوع مدیریت شهری چه نقشی را ایفا می‌نماید؟ در واقع هدف اصلی این تحقیق بررسی رابطه میان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی است. بر همین اساس پرسش اصلی تحقیق این است: آیا میان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود دارد؟ هم‌چنین بررسی رابطه بین ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی و متغیرهای زمینه‌ای (جنسیت، سن، تحصیلات و درآمد) با مسئولیت‌گریزی شهروندی از سوالات فرعی این تحقیق است.

^۱ <https://www.khabaronline.ir/news/181560>

^۲ www.irna.ir/news/84838753

^۳ <https://www.irna.ir/news/84792643>

^۴ <http://ispa.ir/Default/Details/fa/3384>

اهمیت و ضرورت تحقیق

دیدگاه عمومی کارکردگرایی بر این اصل استوار است که جامعه مانند یک ارگان زیستی بزرگ است که اعضا و اندام‌های مختلف آن هر کدام وظیفه و کار معینی انجام می‌دهد که کار و وظیفه اعضا و اجزا به‌انجام فعالیت کل بدن کمک می‌کند و فقدان یا اختلال هر یک از این اجزاء در به‌خطر افتادن حیات و بقای کل نقش ایفا می‌کند، و در جهت ایفای نقش‌ها توجه به‌برهم‌کنش‌ها، تعهدها و مسئولیت افراد و اعضا اهمیت زیادی داشته به‌طوری‌که در کارایی، تحقق برنامه‌ها و بقای سیستم در هر سطحی تاثیر مستقیم و مشخصی دارند. آن‌چه امروزه دامنگیر سازمان‌ها، نهادهای دولتی یا خصوصی حوزه‌های مربوط به‌مدیریت شهری است و امور شهروندی و به‌طور کلی برخی جوامع از آن رنج می‌برند، معضلی است به‌نام "مسئولیت‌گریزی" که متأسفانه امروزه این معضل در حال رشد بوده و به‌عنوان یک تهدید جدی برای جوامع مطرح است. که اگر به‌موقع مورد بررسی و توجه قرار نگیرد، علاوه بر آسیبی که بر حیات نظام اجتماعی وارد می‌نماید، مسائل و آسیب‌های اجتماعی متنوع و حتی نوظهوری را بوجود خواهد آورد. همچنین بر اساس مطالعات انجام شده، گسترش بی‌اعتمادی در جامعه، تحمل رفتار فاسد را افزایش می‌دهد و در نتیجه با ایجاد انتظار رفتار فاسد، مشارکت در عمل فاسد آسان‌تر می‌شود (Morris & Klesner, 2010). لذا توجه به‌عوامل موثر بر معضل روبه‌رشد مسئولیت‌گریزی از اهمیت بالایی برخوردار بوده و با گسترش عامل بی‌اعتمادی اجتماعی بر ضرورت انجام این تحقیق می‌افزاید. چرا که از دیرباز آگاهی نسبت به این واقعیت وجود داشته که نطفه پدیده‌ها، رخدادها، کنش‌های جمعی و بحران‌ها، غالباً نیاز به‌تعهدات شهروندان و انجام وظایف و تکالیف‌شان دارد.

پیشینه تحقیق

با بررسی و جست‌وجو انجام شده در موضوع مسئولیت‌گریزی شهروندی تحقیقی که به‌طور مشخص به این موضوع پرداخته شده باشد، مشاهده نشد، بنابراین با توجه به این‌که از جمله ویژگی‌های یک شهروند فعال و مسئولیت‌پذیر میزان مشارکت‌پذیری وی در برنامه‌های داوطلبانه و انجام مسئولیت‌های اجتماعی است، از این موضوع در پیشینه تحقیق بهره گرفته شده است. در این راستا مقاله "فرسایش سرمایه اجتماعی و بی‌نظمی در بین شهروندان تهرانی" و "میزان مسئولیت-پذیری اجتماعی شهروندان بندر عباس" از جمله مقالاتی است که به‌عنوان تحقیق حاضر نزدیک است.

Tatbeeq Raza-Ullah (۲۰۲۱). در تحقیقی با عنوان "چه زمانی یک رابطه مشارکتی برای عملکرد مهم است؟ به‌بررسی تجربی نقش اعتماد و بی‌اعتمادی چند بعدی پرداخته است. این

پژوهش با ترکیب بینشی از ادبیات اعتماد-بی‌اعتمادی و ۱۸ گفت‌وگوی عمیق مدیریتی، ماهیت چند بعدی اعتماد (یعنی حُسن نیت و شایستگی) و بی‌اعتمادی (به عنوان مثال، بدخواهی و بی‌اعتباری) را آشکار می‌کند و نشان می‌دهد که اثر یک رابطه مشارکتی زمانی که اعتماد و بی‌اعتمادی هر دو وجود داشته باشد (در سطوح متوسط تا بالا)، برای عملکرد مهم است، اما زمانی که یکی از آن‌ها پایین و دیگری بالا است، رابطه مشارکتی انجام نمی‌شود. و رویکرد جدیدی برای درک این‌که چه زمانی یک رابطه مشارکتی خوب عمل می‌کند و چه زمانی خوب عمل نمی‌کند ارائه می‌دهد و از نظر ارتباط عملی، نشان می‌دهد که شرکت‌ها یک طرز فکر پارادوکس (با تمرکز بر اعتماد و بی‌اعتمادی) را برای باز کردن پتانسیل مثبت یک رابطه مشارکتی اتخاذ می‌کنند.

در تحقیق Rim and Dong (۲۰۱۸) با عنوان "اعتماد و بی‌اعتمادی در جامعه و درک عمومی از مسئولیت اجتماعی CSR^۱ که یک مطالعه بین فرهنگی است به بررسی دیدگاه‌های بین فرهنگی مسئولیت اجتماعی شرکتی (CSR) بر اساس مدل سلسله مراتبی CSR کارول (۱۹۷۹، ۱۹۹۱) پرداخته شده است. یافته‌های این مقاله که حاصل بررسی مقطعی در ایالات متحده آمریکا، امارات متحده عربی و کره جنوبی (N=1121) است، نشان می‌دهد که ادراک عمومی از CSR در کشورهای مختلف به‌طور قابل توجهی متفاوت است. علاوه بر این، در یک جامعه قابل اعتماد مانند امارات متحده عربی، عموم مردم تمایل بیشتری به انجام وظایف اقتصادی و بشردوستانه برای تجارت دارند، در حالی که در جامعه‌ای مانند کره جنوبی، مردم مسئولیت قانونی و اخلاقی را مهم می‌دانند. این مطالعه با برجسته کردن نقش اعتماد عمومی به دولت در تعریف CSR، به درک فعلی مردم از CSR در فرهنگ و جوامع می‌افزاید.

همچنین Peter, Groothuis & et (۱۹۹۷). در تحقیق "نقش بی‌اعتمادی اجتماعی در تجزیه و تحلیل ریسک-فایده: مطالعه مکان یک مرکز دفع زباله‌های خطرناک" نشان می‌دهد که بی‌اعتمادی به نهادهای اجتماعی در حال تبدیل شدن به یک مؤلفه مهم ارتباطات ریسک و تحلیل سیاست است. در این تحقیق، ارزیابی تأثیر بی‌اعتمادی اجتماعی بر تصمیم‌گیری، نقش بااعتمادی به منابع اطلاعاتی را در تمایل به پذیرش یک مرکز دفع زباله‌های خطرناک در همسایگی بررسی کرده است و با استفاده از داده‌های بررسی ارزش‌گذاری احتمالی در محل یک مرکز دفع زباله‌های خطرناک نشان می‌دهد که پاسخ‌دهندگان به‌طور خاص هم به مقامات دولتی و هم به مشاغل دفع زباله بی‌اعتماد هستند. به طوری که بی‌اعتمادی اجتماعی خطر درک شده یک تأسیسات را افزایش می‌دهد و بر احتمال پذیرش یک همه‌پرسی برای مکان استقرار یک مرکز دفع زباله‌های خطرناک تأثیر می‌گذارد.

^۱ Corporate social responsibility

در تحقیقات داخلی انجام شده، فاضلی (۱۳۹۷). در بررسی بین‌کشوری "رابطه کیفیت حکومت، میزان فساد و سطح اعتماد نهادی و اجتماعی"، این فرضیه را بررسی می‌کند که با کاهش سطح فساد، اعتماد نهادی و اجتماعی افزایش می‌یابد. برای آزمون این فرضیه از سه دسته داده‌های مربوط به نبودن فساد، از داده‌های سازمان شفافیت بی‌المللی، شاخص فساد (CFGI)، شاخص فساد مؤسسه رقابت جهانی و شاخص فساد برتلسمن مربوط به ۴۳ کشور که اطلاعات آن‌ها با توجه به سال‌های مدنظر در همه‌ی بانک‌های داده‌ها موجود بوده است، نشان می‌دهند که: سطح اعتماد از کارایی حکومت و سطح فساد تأثیر می‌گیرد. همچنین تأثیر سطح فساد در جامعه بر اعتماد به نهادهای فرهنگی بیشتر از اعتماد به نهادهای حکومتی و اجتماعی و بر اعتماد اجتماعی بیشتر از اعتماد به نهادهای حکومتی است.

محسنی‌تبریزی و دیگران (۱۳۹۰). در بررسی "اعتماد اجتماعی با نگاهی نسلی به جامعه"، که به روش پیمایش بین افراد بالای ۱۵ ساله شهر تبریز انجام شده است، نشان می‌دهند که بین اعتماد اجتماعی نسل‌های سه‌گانه (نسل قبل از جنگ و انقلاب، نسل جنگ و انقلاب و نسل بعد از انقلاب و جنگ) تفاوت معناداری وجود دارد. براساس نتایج تحقیق اعتماد اجتماعی نسل‌ها، از ارزیابی نسل‌ها از انسجام هنجاری و نهادی در جامعه و تجربه‌های نسلی متأثر می‌گردد.

در بررسی میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان بندرعباس در سال ۱۳۹۳، رابطه معنادار (۰/۲۶٪) بین میزان اعتماد اجتماعی با مسئولیت‌پذیری اجتماعی بدست آمده است (نیکخواه و جهانشاهی: ۱۳۹۳). همچنین در "مطالعه جامعه‌شناختی عوامل موثر بر قانون‌گریزی" نتایج حاصله نشان می‌دهد بین سرمایه اجتماعی و قانون‌گریزی رابطه قوی و مستقیمی (۰/۴۸٪) وجود دارد (شربتیان و دیگران، ۱۴۰۰). این تحقیق در مورد "عوامل زمینه‌ای موثر بر اعتماد عمومی به سازمان‌های دولتی" کارکرد اثربخش سازمان‌ها در جامعه را ناشی از میزان اعتماد مردم به سازمان‌ها ذکر می‌کند و عواملی نظیر اعتماد به دولت، اوضاع اقتصادی، رسانه‌ها، جرم و جنایات، صنعتی شدن و مدیریت نوین دولتی را تشکیل دهنده و بسترساز اعتماد عمومی به سازمان‌های دولتی عنوان می‌کند (نجف بیگی و همکاران، ۱۳۹۵).

در مجموع مطالعات انجام‌شده، به چند نکته اشاره دارند: بین فساد و اعتماد نهادی و اجتماعی رابطه وجود دارد، به طوری که با کاهش سطح فساد اعتماد اجتماعی افزایش می‌یابد؛ همچنین میزان بی‌اعتمادی اجتماعی بر مسئولیت‌اجتماعی (CSR)، عملکرد مشارکتی و میزان پذیرش همه‌پرسی و تصمیم‌گیری موثر است. در واقع مسئولیت‌پذیری اجتماعی و قانون‌گریزی با اعتماد اجتماعی و سرمایه‌اجتماعی رابطه مستقیمی دارند و میزان فساد و قانون‌گریزی بر روی اعتماد عمومی تأثیر مهمی باقی می‌گذارند.

مبانی و چارچوب نظری

موریس جانوویتز^۱ (۱۹۷۸) با مرور تاریخی بر مسئله شهروندی و بررسی کاربردهای مختلف آن توسط رهبران، روشنفکران و افراد عادی سه گونه تعریف را از هم تفکیک می‌کند: ۱- شهروندی به صورت یک واژه توصیفی، تجربی- عینی شامل مجموعه تعهدات و حقوق مشخص واگذار شده به افراد شایسته بر یک دولت خاص مثل دولت- شهرهای دوران باستان و دولت- ملت در دوره معاصر. ۲- شهروندی به صورت یک قضاوت اخلاقی دربرگیرنده مجموعه اخلاق و خصایل فردی به عنوان یک شهروند خوب و واقعی. ۳- شهروندی به صورت یک واژه تحلیلی مشتمل بر حمایت دولت از اعضای خود، ایجاد فرصتهایی از طرف دولت برای اعضا در زمینه مشارکت سیاسی. یا از دیدگاه مارشال شهروندی نوعی منزلت اجتماعی است که جامعه آن را به تمامی اعضا اهدا نموده و به موجب آن تمامی افراد از جایگاه، وظایف و حقوق برابر که توسط قانون حمایت و تثبیت شده برخوردارند (توسلی و نجاتی، ۱۳۸۲: ۴۰).

در بحث فرهنگ شهروندی نیز سه نوع حقوق شهروندی از دید مارشال تعریف شده است: (۱) حقوق مدنی و شهروندی مدنی، که عبارت از حقی است که امکان تملک دارایی‌ها، التزام به قراردادها، آزادی‌های حزبی و آزادی فکر و اندیشه را فراهم می‌کند. (۲) حقوق سیاسی و شهروندی سیاسی که عبارت است از حقوقی که امکان مشارکت مردم را در تصمیمات عمومی کشور با تشکیل احزاب سیاسی و برگزاری انتخابات فراهم می‌کند. (۳) حقوق اجتماعی و شهروندی اجتماعی که عبارت از حقوقی است که امکانات رفاهی حمایتی از فرد و خانواده‌های آسیب‌پذیر را به منظور ایجاد تعادل در زندگی رفاهی آن‌ها فراهم می‌آورد و شامل کمک‌های مالی و رفاهی به افراد کهن‌سال، معلول و افراد و خانواده‌های بیکار، فراهم آوردن شرایط مساوی بهره‌مندی امکانات آموزشی، مسکن و سلامتی برای همه اعضای جامعه است (فتحی و ثابتی، ۱۳۹۱: ۱۷۳). هم‌چنین یوان هربت و آلن سیرز^۲ در تحلیل ابعاد شهروندی بیان می‌کنند که شهروندی دارای چهار بُعد است: بعد مدنی، بعد سیاسی، بعد اجتماعی- اقتصادی و بعد فرهنگی یا گروهی. بُعد مدنی شهروندی به شیوه زندگی شهروندان که به طور معمول در راستای هدف‌های آزادمنشانه جامعه است، اشاره دارد. بعد سیاسی شهروندی به طور عمده، شامل حق رأی و مشارکت سیاسی شهروندان است. بعد اجتماعی و اقتصادی شهروندی به ارتباط بین افراد در یک موقعیت اجتماعی و هم‌چنین به مشارکت در یک فضای باز سیاسی اشاره دارد (به نقل از فتحی و ارجاگاه، ۱۳۸۸: ۱۱-۱۲).

^۱ Morris Janowitz

^۲ Herbet & Sears

پس می‌توان گفت جذابیت شهروندی صرفاً به‌خاطر منافی نیست که به‌فرد می‌رساند. شهروندی همواره یک ایده دوجانبه و بنابراین یک ایده اجتماعی است. این ایده نمی‌تواند صرفاً مجموعه حقوقی باشد که فرد را از تعهد به‌دیگران رها کند. حقوق همیشه به چارچوبی برای پذیرش‌شان و مکانیسم‌هایی برای تحقق‌شان نیاز دارند.

"زتومکا" با ملازم دانستن اعتماد اجتماعی با جامعه‌ی اخلاقی معتقد است اجتماع اخلاقی بیشتر به‌احساس تعلق، اعتماد، احساس مسئولیت و تعهد نسبت به‌دیگرانی که با آن‌ها دارای ارزش‌ها، منافع و هدف‌های مشترک است، سرو کار دارد. یک اجتماع اخلاقی روابط افراد با یک‌دیگر را به‌شکل "ما" تعریف می‌کند. مقوله ما در قالب سه الزام اخلاقی، یعنی اعتماد، وفاداری و اشتراک مساعی با دیگران جلوه می‌کند. اعتماد اشاره به این دارد که ما از دیگران انتظار عمل صادقانه داشته باشیم. وفاداری هم یعنی التزام به عدم نقض اعتماد در قبال کسانی که به ما اعتماد کرده‌اند. اشتراک مساعی نیز در برگیرنده این مهم است که در روابط به‌منافع دیگران توجه داشته و نسبت به آنان مسئولیت‌پذیر باشیم، حتی اگر انجام وظیفه و مسئولیت‌پذیری ما با منافع شخصی‌مان در تعارض باشد (زتومکا، ۱۳۸۴: ۲۰۱-۲۰۴).

پارسونز عامل ایجاد اتحاد و انسجام اجتماعی و ثبات و نظم را اعتماد می‌داند. به‌عقیده وی اعتماد، این باور را در افراد ایجاد می‌کند که دیگران به‌منظور دست‌یابی به یک موقعیت گروهی از منافع شخصی دست می‌کشند. اعتماد در واقع موجب می‌شود که دیگران به‌تعهدات و مسئولیت‌هایشان عمل کنند و موقعیت دیگران را درک کنند. وی نظام منسجم را نظامی می‌داند، که بتوان به‌عاملان آن در انجام وظایفشان اعتماد کرد و این امر خود به پایداری و نظم سیستم اجتماعی کمک می‌کند (مرادی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲).

هم‌چنین در صورت‌بندی تکالیف و مسئولیت‌شهروندی می‌توان به‌وظیفه مشارکت، پرداخت مالیات، اطاعت از قانون، ابراز وفاداری مشروط و حمایت مقید از نظام سیاسی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، فرمان‌شکنی مدنی (اعتراض و انتقاد مسالمت‌آمیز) و مانند این‌ها اشاره کرد. از نظر جانوسکی^۱ این وظایف و تکالیف ذیل تعهدات شهروندی و از منظر مارشال در سه دسته مدنی، سیاسی و اجتماعی قابل تفکیک است. جانوسکی تعهدات شهروندی را بدین شرح آورده است: الف) تعهدات حمایتی^۲: شامل پرداختن مالیات، کمک کردن به‌صندوق‌های بیمه و کار مولد.

^۱ Janoski

^۲ support obligations

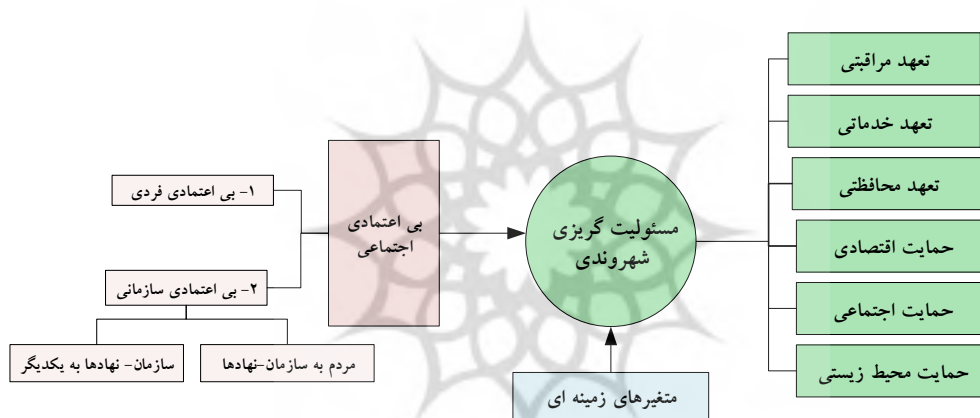

ب) تعهدات مراقبتی^۱: نسبت به دیگران و خود، نیازهای شخصی و احترام به حقوق دیگران، مراقبت از کودکان، خانواده توأم با عشق، احترام به خود از طریق دنبال کردن آموزش، شغل و مراقبت‌های پزشکی کافی.

ج) تعهدات خدماتی^۲: شامل استفاده از خدمات موثر که در حقیقت خدمات کمکی‌اند، و شامل اسم‌نویسی برای رأی دادن، مراقبت‌های بهداشتی سالمندان، داوطلب آتش‌نشانی شدن، یا خدمت به جوانان است.

د) تعهدات حفاظتی^۳: شامل خدمت در نیروهای مسلح، حفاظت از پلیس، خدمت وظیفه عمومی برای حفاظت از کشور یا مراقبت از زخمی‌ها و فعالیت‌های اجتماعی و به‌طور کلی حمایت از یکپارچگی نظام دموکراتیک از طریق خدمت، اعتراض و یا تظاهرات اجتماعی است (جانوسکی، ۱۹۹۸: ۵۴).

با توجه به آنچه مطرح شد مدل علی تحقیق با تاثیر متغیر مستقل بی‌اعتمادی اجتماعی بر متغیر وابسته مسئولیت‌گریزی شهروندی شامل تعهدات مراقبتی، خدماتی، محافظتی و حمایتی - اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی، به شرح ذیل ارائه می‌گردد.

نمودار ۱- مدل علی تحقیق

^۱ caring obligations

^۲ service obligations

^۳ protection obligations

فرضیه‌ها

فرضیه‌های اصلی:

۱. بین میزان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.
  ۲. بین ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی با مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.
- فرضیه‌های فرعی / زمینه‌ای:
۳. میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی در بین زنان و مردان تفاوت معناداری دارد.
  ۴. بین متغیرهای زمینه‌ای (سن، تحصیلات و درآمد) با میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.

روش‌شناسی

در این مطالعه به منظور جمع‌آوری داده‌ها با توجه به روش پیمایش از ابزار پرسش‌نامه استفاده شده است. جامعه آماری شامل شهروندان بالای ۱۸ سال کلانشهر تهران است. حجم نمونه آماری براساس جمعیت آماری، خطای نمونه‌گیری، واریانس و فرمول نمونه‌گیری کوکران ۳۸۴ نفر برآورد شده که با بهره‌گیری از نمونه‌گیری خوشه‌ای و انتخاب تصادفی افراد، پیمایش انجام پذیرفت به طوری که در داخل هر خوشه، بلوک‌ها مشخص شد و افراد با فرصت برابر به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. لازم به ذکر است، به دلیل شیوع بیماری همه‌گیر کرونا در زمان انجام پژوهش که به شدت بر شرایط انجام مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه اثرگذار بود با ریزش پرسش‌نامه‌های ناقص جمعاً ۳۵۶ پرسش‌نامه تکمیل و مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به این که سنجش اعتبار^۱ تحقیق اندازه‌گیری میزان دقت^۲ و صحت^۳ معرف‌های انتخاب شده برای سنجش مفاهیم است. در این تحقیق برای سنجش اعتبار (روایی) در اعتبار صوری با نظر اساتید متخصصین حاصل شد و در اعتبار سازه‌ای بوسیله تحلیل عاملی اکتشافی در نرم افزار SPSS (آماره KMO و آزمون بارتلت) اعتبار شاخص‌ها مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفت. نتیجه آماره $KMO = 0.83$ و $sig = 0.00$ نشان از تایید و اعتبار بالای پرسش‌نامه دارد.

برای اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق از طیف لیکرت و مقیاس فاصله‌ای استفاده شده است. به منظور بررسی پایایی^۴ مقیاس‌های تحقیق از شاخص همبستگی درونی مقیاس اندازه‌گیری (آلفای-کرونباخ) استفاده شد. به این ترتیب که پرسش‌نامه طراحی شده در بین ۳۵ نفر (حدود ۱۰

^۱ Validity

^۲ Precision

^۳ Accurate

^۴ Reliability

درصد) از شهروندان توزیع گردید و پس از گردآوری داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS میزان سازگاری درونی گویه‌ها محاسبه گردید. گویه‌هایی که دارای همبستگی پایین بوده و یا برای مخاطبان گنگ و نامفهوم بود حذف شده و در نهایت گویه‌های با ضریب پایایی بالا مشخص گردیدند که در جدول ۱، آورده شده است. همانطور که نتایج نشان می‌دهد، بررسی ضرایب آلفای بدست آمده (جدول ۱) گویای انسجام درونی بالای گویه‌های مربوط به هر یک از متغیرها است.

جدول ۱ - ضرایب آلفای متغیرهای تحقیق

پایایی	تعداد گویه	متغیر	
۸۸٪	۳۰ گویه	مسئولیت‌گریزی شهروندی	
۰,۷۳٪	۷ گویه (حذف ۳ گویه از ۱۰ گویه)	فردی	بی‌اعتمادی اجتماعی (شامل ۲ بُعد)
		نهادی/سازمانی	

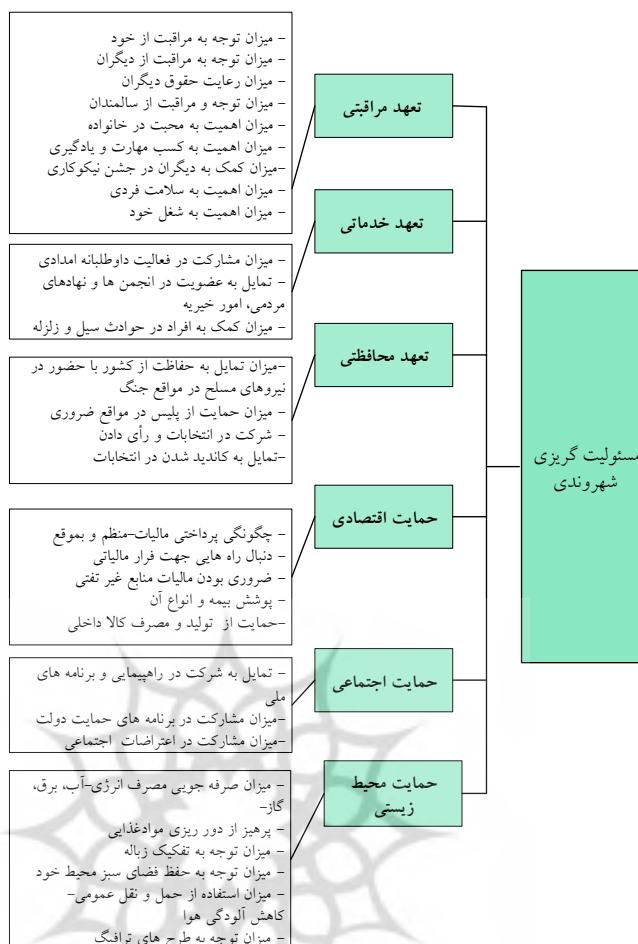
تعریف مفاهیم و عملیاتی کردن متغیرها

متغیر وابسته: متغیر وابسته در این مقاله مسئولیت‌گریزی شهروندی است و تکالیف و وظیفه‌هایی را شامل می‌شود که یک شهروند به‌واسطه شهروند بودنش نسبت به اجتماع، شهر و حتی گروهی که در آن زندگی می‌کند، بر عهده دارد. از طرفی فرد مسئول کسی است که عواقب رفتار خود را به‌عهده گرفته، قابل اتکا و قابل اعتماد است و احساس تعهد نسبت به‌گروه دارد (گاف^۱ به نقل از ایمان و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۲۰).

مسئولیت‌شهروندی: مسئولیت‌شهروندی را می‌توان به خودآگاهی مردم به‌حقوق شهروندی و احساس نیاز همگانی برای اجرای این حقوق و مشارکت در آن تعریف و تعبیر کرد (نوروزی، ۱۳۸۵؛ به‌نقل از هزارجریبی و شالی، ۱۳۹۰). در این مطالعه منظور از مسئولیت شهروندی ارتباط با مفهوم شهروندی جمع‌گرایانه است، به این معنی که تأکید بر مجموعه قواعد رفتاری، تکلیف‌ها و تعهدهایی مد نظر است که هم از سوی دستگاه‌های رسمی و هم از سوی جامعه، صورت می‌پذیرد. به این معنی مسئولیت‌شهروندی در واقع انتظارهایی که به‌رعایت و اجرای آن از سوی شهروندان مورد نظر است.

تعریف مسئولیت‌گریزی شهروندی به‌طور مشخص تا کنون ارائه نشده است اما می‌توان با بهره‌گیری از مشخصه‌های شهروند فعال که مشارکت‌جو و حامی است و نسبت به خود و دیگری تعهد دارد این مفهوم را تعریف و هرگونه کوتاهی و گریز از حمایت‌ها و تعهدهای شهروندی را مسئولیت‌گریزی در نظر گرفت، تعهدهایی که با توجه به‌نوع آن‌ها مراقبتی، حفاظتی، خدماتی و حمایتی در این تحقیق در نظر گرفته شده است که در نمودار زیر ارائه می‌گردد.

^۱ Gough

نمودار ۲- تعریف عملیاتی مسئولیت‌گیزی

بی‌اعتمادی اجتماعی:

اعتماد یکی از ارکان مهم روابط انسانی است و زمینه‌ساز مشارکت و همکاری میان اعضای جامعه است. در واقع اعتماد بازگوی حسن ظن افراد نسبت به افراد جامعه است. عناصر و جنبه‌های یک رابطه اجتماعی مبتنی بر اعتماد عبارتند از: صداقت، صراحت، سهیم کردن دیگران در اطلاعات و عقاید، افکار، احساسات، احترام و ارزش قائل شدن برای طرف مقابل، تمایلات همپارانه، باریگرانه و

رفتارهای اعتماد‌آمیز که منجر به مبادلاتی می‌شود که اعتماد به خود، خانواده، دوستان، نهادهای رسمی و غیررسمی و همچنین مشاغل اجتماعی را افزایش می‌دهد (مرادی، ۱۳۹۴: ۵). بی‌اعتمادی افراد به یک‌دیگر و همچنین بی‌اعتمادی به ساختار و نهادهای اجرایی جامعه، باعث بروز نارضایتی‌ها، سوءاستفاده‌های مختلف و قانون‌گریزی می‌شود. در بررسی انحراف‌ها و مسائل اجتماعی ریشه بسیاری از آسیب‌ها را در بی‌اعتمادی افراد به یک‌دیگر می‌توان جست‌وجو کرد. هم‌چنان‌که پاتنام معتقد است نوعی تحلیل تعادلی بین سه عنصر مهم سرمایه اجتماعی برقرار است. منظور وی از این سه عنصر اعتماد اجتماعی، هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های مدنی است که هر یک باعث تقویت دیگری می‌شود (Putnam, ۲۰۰۰: ۱۳۷ به نقل از عباس‌زاده).

تعریف عملیاتی بی‌اعتماد اجتماعی:

در این تحقیق بی‌اعتمادی اجتماعی: اعتماد نداشتن به دیگران، احساس خیانت، مورد سوء استفاده قرار گرفتن، فاصله گرفتن از دیگران (ترس از صمیمی شدن)، عدم اعتماد به نهادهای اجتماعی و اخبار و گزارش‌های اعلام شده است. این متغیر در دو بُعد بی‌اعتمادی بین فردی و بی‌اعتمادی سازمانی-نهادهای با ۱۰ گویه در طیف پنج قسمتی لیکرت مورد سنجش قرار گرفت.

نمودار ۳. تعریف عملیاتی متغیر بی‌اعتماد اجتماعی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یافته‌های تحقیق

ویژگی‌های جمعیت نمونه

توصیف متغیرهای زمینه‌ای: در این تحقیق علاوه بر تلاش برای تبیین رابطه میان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی، سعی شده است، ارتباط با برخی از متغیرهای زمینه‌ای شامل جنسیت، سن، تاهل و تحصیلات مورد بررسی قرار گیرد. بر این اساس، وضعیت پاسخ‌گویان تحقیق از لحاظ جنسیت ۵۱،۴ درصد مرد و ۴۸،۳ درصد زن، از لحاظ سنی بیشترین فراوانی گروه سنی مربوط به گروه سنی ۴۱ تا ۵۰ ساله است که ۳۷ درصد را شامل می‌شوند. هم‌چنین کمترین گروه سنی با فراوانی ۷،۳ درصد مربوط به افرادی است که ۱۸ سال سن داشته‌اند، بالاترین گروه سنی ۶۵ سال به بالا و میانگین سنی پاسخ‌گویان ۳۳ سال است. ارقام توصیفی مربوط به تاهل نیز بیانگر آن است که ۴۷ درصد را متأهلان، ۴۵،۲ درصد مجردان و ۵،۶ درصد جدانشده از همسر و یک درصد مجرد همسر فوت شده هستند. در رابطه با وضعیت تحصیلی نیز بیشترین فراوانی پاسخ‌گویان مربوط به گروهی ۲ است که دارای مدرک تحصیلی فوق دیپلم یا لیسانس بوده‌اند (مجموعاً ۴۶،۲۴ درصد)؛ ۲۸،۶ درصد کارشناسی ارشد، کمترین فراوانی با ۹،۲ درصد زیر دیپلم و ۳،۲۸ درصد نیز دارای مدرک دکتری می‌باشند.

آمار توصیفی سوال‌های مرتبط با اهداف تحقیق

در توصیف آماری متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق با توجه به توزیع فراوانی و کمترین و بیشترین نمره تعریف شده این متغیرها، طبقه‌بندی انجام پذیرفته است. متغیر مسئولیت‌گریزی شهروندی با محدوده حداقل نمره قابل دریافت ۳۰ و حداکثر نمره قابل دریافت ۱۵۰، به سه سطح طبقه‌بندی شده که نتایج در جدول ۲ نشان داده شده است. برای متغیر مستقل بی‌اعتمادی اجتماعی و ابعاد آن، طبقه‌بندی نیز در سه سطح انجام شده است که در جدول ۳، ارائه گردیده است.

درصدی سطوح
شهروندی

درصد تجمعی	درصد معتبر	مسئولیت‌گریزی شهروندی
٪۲۵،۸	٪۲۵،۸	کم
٪۹۱،۶	٪۶۵،۷	متوسط
٪۱۰۰	٪۸،۴	زیاد
-	۲،۸۲	میانگین رتبه‌ای

جدول ۲. توزیع
مسئولیت‌گریزی

نتایج جدول ۲، نشان می‌دهد که ۶۵,۷ درصد از پاسخ‌گویان به‌طور متوسط مسئولیت‌گریزی هستند، ۸,۴ درصد مسئولیت‌گریزی بالایی داشته، و ۲۵,۸ درصد در سطح مسئولیت‌گریزی پایین قرار می‌گیرند. جدول ۳ (مربوط به‌متغیر بی‌اعتمادی اجتماعی و ابعاد آن است. ۰,۳ درصد از پاسخ‌گویان بی‌اعتمادی اجتماعی را در سطح پایین، ۰,۶۰ درصد در سطح متوسط و حدود ۳۹ درصد میزان بی‌اعتمادی اجتماعی را در سطح زیاد اعلام نموده‌اند. میانگین رتبه‌ای حاصل از این متغیر برابر ۲,۳۸ و مبین آن است که از نظر پاسخ‌گویان بی‌اعتمادی اجتماعی به‌طور متوسط وجود دارد.

جدول ۳. میانگین ابعاد و سطح بی‌اعتمادی اجتماعی

سطح بی‌اعتمادی اجتماعی و ابعاد	کم	متوسط	زیاد	کل	میانگین رتبه‌ای
بی‌اعتمادی اجتماعی	۰,۳٪	۰,۶۰٪	۳۸,۸٪	۱۰۰	۲,۳۸
ابعاد بی-اعتمادی اجتماعی	۷٪	۶۹,۴٪	۲۳,۶٪	۱۰۰	۲,۱۶
	۰,۶٪	۲۸,۹٪	۷۰,۵٪	۱۰۰	۲,۶۹
					سازمانی / نهادی

در نتایج مربوط به ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی میانگین رتبه‌ای هر بعد نیز نشان می‌دهد که بیشترین میزان بی‌اعتمادی اجتماعی در بُعد سازمانی یا نهادی است (نتایج توصیفی ابعاد به تفکیک میزان در جدول ۳، آورده شده است).

استنباط‌ها:

در بخش استنباطی تحقیق با انجام آزمون فرضیه‌ها و بررسی روابط همبستگی بین متغیرهای تحقیق، ابعاد آن تبیین و با ارائه مدل رگرسیونی و تحلیل مسیر ضریب تاثیر متغیرها تحلیل شده است

آزمون فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اصلی: بین میزان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۴: همبستگی بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی

بی‌اعتمادی اجتماعی	متغیر	
۰,۲۰	همبستگی پیرسون	مسئولیت‌گریزی شهروندی
۰,۰۰	سطح معناداری	
۳۵۶	تعداد	

با توجه به نتایج جدول فوق، رابطه بین دو متغیر بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی در فاصله اطمینان ۹۹ درصد، با $Sig=0/00$ معنادار است. بنابراین فرض H_0 رد و H_1 (فرضیه پژوهش‌گر) تأیید می‌شود. به بیان دیگر بین میزان بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری با شدت $r=0,20$ وجود دارد. و جهت رابطه مثبت و مستقیم است. به سخن دیگر با افزایش میزان بی‌اعتمادی اجتماعی، مسئولیت‌گریزی شهروندی نیز افزایش می‌یابد.

فرضیه: بین ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی با میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.

در این فرضیه به منظور بررسی روابط بین ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی و میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی، همبستگی پیرسون انجام گرفته که نتایج حاصل در جدول ۵، آورده شده است.

جدول ۵: همبستگی بین ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی و مسئولیت‌گریزی شهروندی

ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی		بررسی میزان همبستگی متغیر وابسته و ابعاد متغیر مستقل	
بی‌اعتمادی بین سازمانی	بی‌اعتمادی بین فردی		
۰,۱۸	۰,۰۹	همبستگی پیرسون	مسئولیت‌گریزی شهروندی
۰,۰۰	۰,۱۵	سطح معناداری	
۳۵۶	۳۵۶	تعداد	

همان‌طور که نتایج جدول ۵، نشان می‌دهد، بین بُعد بی‌اعتمادی بین فردی و مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود ندارد، و بین بی‌اعتمادی سازمانی و مسئولیت‌گریزی شهروندی در سطح ۹۰٪ ارتباط معنادار و هم‌جهتی وجود دارد. به عبارتی هرچه میزان بی‌اعتمادی سازمانی (اعم از بی‌اعتمادی مردم به سازمان/ نهادها یا سازمان‌ها به یکدیگر) افزایش یابد مسئولیت‌گریزی شهروندی افزایش می‌یابد.

بر اساس مطالعه‌ها و موارد مطرح شده، از جمله متغیرهایی که در این بین تاثیرگذار می‌باشد، متغیر میزان برخورداری از حقوق شهروندی است؛ لذا این متغیر به عنوان متغیر واسط مورد بررسی و

آزمون قرار گرفت: نتایج همبستگی بین میزان برخورداری از حقوق شهروندی و مسئولیت‌گریزی شهروندی با ضریب $r = -0,36$ و $Sig = 0,00$ و با جهت‌های ناهم‌سو معنا دار شد، شدت رابطه نسبتاً قوی و با جهت منفی و معکوس است. یعنی هرچه میزان برخورداری از حقوق شهروندی افزایش یابد، مسئولیت‌گریزی شهروندی کاهش می‌یابد، و به‌عکس.

فرضیه: میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی در بین زنان و مردان تفاوت معناداری دارد.

جدول ۶- میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی بر اساس جنسیت

سطح معناداری (آزمون تی)	میانگین	تعداد	جنسیت	
۰,۰۸	۸۵,۴	۱۸۳	مرد	مسئولیت‌گریزی
	۸۴,۰۲	۱۷۲	زن	شهروندی

فرضیه: بین متغیرهای زمینه‌ای (سن، تحصیلات و درآمد) با میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول ۷- رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای و میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی

درآمد	تحصیلات	سن		
۰,۱۰	-۰,۲۳	-۰,۲۶	همبستگی پیرسون	مسئولیت‌گریزی شهروندی
۰,۷۰	۰,۰۱	۰,۶۹	سطح معناداری	
۳۵۰	۳۵۵	۳۵۵	تعداد	

همان‌طور که نتایج جداول ۶ و ۷ نشان می‌دهند، در بررسی متغیرهای زمینه‌ای پاسخ‌گویان رابطه معناداری بین سن، و درآمد افراد با میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی وجود ندارد. در حالی که سطح تحصیلات با میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی رابطه معناداری دارد. به‌عبارتی هرچه سطح تحصیلات افراد افزایش یابد، مسئولیت‌گریزی شهروندی آن‌ها کاهش می‌یابد. همچنین میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی بین زنان و مردان تفاوت معناداری وجود ندارد.

در ادامه به دنبال بررسی رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته و این‌که هریک از متغیرهای مستقل چه تاثیری در پیش‌بینی متغیر وابسته دارند، از رگرسیون و تحلیل مسیر در نرم افزار Spss و Mplus بهره گرفته شد. در جدول ۸، ضریب تبیین متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته آورده شده است.

جدول ۸- جدول ضریب تبیین متغیرهای مستقل بر مسئولیت‌گریزی شهروندی

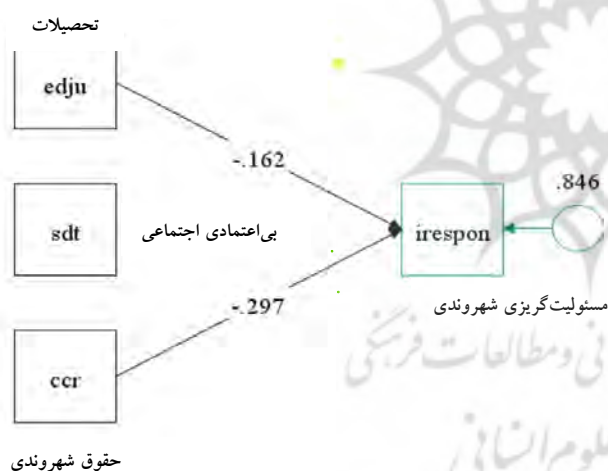
R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
۰,۳۹	۰,۱۵	۰,۱۴	۱۱,۱۵

جدول ۹- ضرایب رگرسیون متغیرهای اثرگذار بر مسئولیت‌گریزی شهروندی

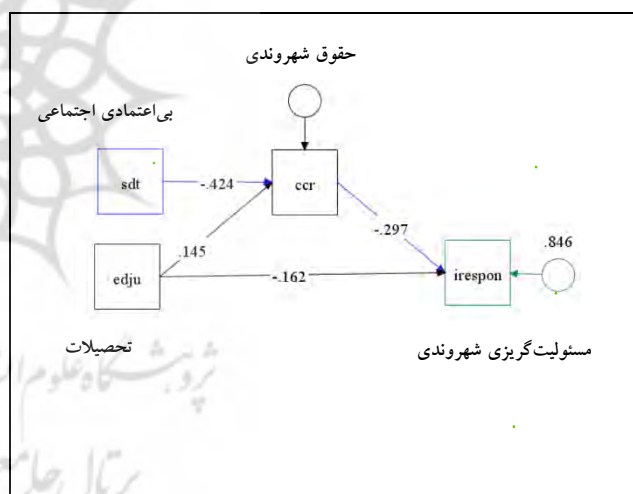
متغیر مستقل	بی	خطای استاندارد	بتا	مقدار تی	معنی داری
برخورداری از حقوق شهروندی	-۰,۲۲	۰,۰۴	-۰,۲۹	-۵,۴۱	۰,۰۰
تحصیلات	-۰,۶۴	۰,۱۹	-۰,۱۶	-۳,۲۶	۰,۰۱
بی‌اعتمادی اجتماعی	۰,۱۹	۰,۱۳	۰,۰۸	۱,۴۹	۰,۱۳

نتایج جدول‌های ۸ و ۹ نشان می‌دهند که متغیرهای میزان برخورداری از حقوق شهروندی و تحصیلات به‌طور مستقیم بر مسئولیت‌گریزی شهروندی موثراند. و بی‌اعتمادی اجتماعی به‌طور مستقیم تأثیر ندارد. در ادامه خروجی تحلیل مسیر و نمودار مربوطه (با بهره‌گیری از نرم افزار Mplus) نشان داد که بی‌اعتمادی اجتماعی به‌صورت غیرمستقیم (ورود متغیر برخورداری از حقوق شهروندی) مجموعاً با ضریب ۰,۷۲٪ بر مسئولیت‌گریزی شهروندی تأثیرگذار است.

تحلیل مسیر مرحله اول

تحلیل مسیر مرحله دوم

نمودار ۳- ضرایب رگرسیونی متغیرهای تحقیق و تحلیل مسیر

با توجه به نتایج تحلیل مسیر تحقیق می‌توان استنتاج کرد که میزان برخورداری از حقوق شهروندی (با ضریب ۰٫۲۹-)، تحصیلات (با ضریب ۰٫۱۶-) و بی‌اعتمادی اجتماعی با ضریب ۰٫۷۲ (مجموع ضرایب غیرمستقیم)، بر میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی، تاثیرگذارند و در این بین مهم‌ترین متغیر اثرگذار و واسطه، میزان برخورداری از حقوق شهروندی است.

بحث و نتیجه‌گیری

شهروندی، صرفاً به‌خاطر منافع نیست که به‌فرد می‌رساند؛ بلکه یک ایده دوجانبه و یک ایده اجتماعی است. این ایده نیز تنها مجموعه حقوقی نیست که فرد را از تعهد به‌دیگران رها کند. بلکه به‌چارچوبی برای پذیرش و مکانیسم‌هایی برای تحقق نیاز دارند، که انجام تکالیف و وظایف شهروندی، در واقع همان مکانیسم مورد نیاز است. و یکی از عوامل اجتماعی و مهم اثرگذار بر آن اعتماد اجتماعی است.

در این مقاله با توجه به دیدگاه‌ها و تجارب تحقیقاتی پیشین، مدل علی متغیر وابسته مسئولیت‌گریزی شهروندی و بی‌اعتمادی اجتماعی در ۲ بُعد به‌عنوان متغیرهای اصلی در کنار متغیرهای زمینه‌ای (جنسیت، سن، تحصیلات و درآمد) و میزان برخورداری از حقوق شهروندی به‌عنوان متغیر میانجی یا واسطه، مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد که میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی در بین شهروندان (پاسخ‌گویان) از حد متوسط بالاتر بوده و میزان بی‌اعتمادی اجتماعی نیز در سطح نسبتاً بالایی است، که بُعد بی‌اعتمادی سازمانی را بیشتر از بی‌اعتمادی بین فردی شامل می‌شود. در تبیین روابط میان متغیرها، میزان بی‌اعتمادی اجتماعی، برخورداری از حقوق شهروندی و تحصیلات با میزان مسئولیت‌گریزی شهروندی دارای رابطه معنادار بوده و از آنها تاثیر پذیرفته است؛ اما جنسیت، سن و درآمد بر مسئولیت‌گریزی شهروندی اثرگذار نبوده است. برطبق نتایج رگرسیون چند متغیره، ضریب تبیین متغیرهای اثرگذار (بی‌اعتمادی اجتماعی، میزان برخورداری از حقوق شهروندی و تحصیلات) $R^2 = 0,39$ به‌دست آمده و ضرایب تاثیر هر یک از متغیرها: میزان تحصیلات با ۰٫۱۶-، میزان برخورداری از حقوق شهروندی ۰٫۲۹-، و بی‌اعتمادی اجتماعی با ۰٫۴۲- تاثیر مستقیم بر حقوق شهروندی و ۰٫۷۲% تاثیر غیرمستقیم بر مسئولیت‌گریزی شهروندی داشته است. در زمینه تاثیر ابعاد بی‌اعتمادی اجتماعی، ۰٫۴۳- این متغیر متاثر از بی‌اعتمادی بین سازمانی است.

نکته مهم در این مطالعه توجه به بی‌اعتمادی اجتماعی در بُعد سازمانی است. عبارتی اثرگذارترین عامل بی‌اعتمادی اجتماعی، بی‌اعتمادی مردم به سازمان/ نهادها و همچنین سازمان و نهادها به یکدیگر است؛ هم‌چنان‌که انسجام، رشد و توسعه همه جانبه یک جامعه بدون اعتماد

اجتماعی، همکاری و مشارکت مردم و سازمان‌ها عملاً ممکن نیست و اگر اقدامی صورت پذیرد حرکتی جزیره‌ای و رشدی نامتوازن تلقی می‌شود. در این بین برخورداری از حقوق شهروندی به‌مثابه عامل واسطه تاثیر کلیدی خواهد داشت.

در پایان می‌توان گفت: عوامل خرد و کلان در انجام وظایف و تکالیف شهروندی سهیم هستند و موجبات مسئولیت‌گریزی را فراهم می‌آورند. لذا ضروری است جلب اعتماد مردم و شفاف‌سازی امور صورت پذیرد و نشان داده شود. اگر مردم بی‌اعتماد باشند، از دستورها یا پیشنهادهای جدید نیز پیروی نخواهند کرد، و ما شاهد رشد مسئولیت‌گریزی‌های بیشتری خواهیم بود. در واقع مسئولیت شهروندی از ویژگی‌های مهم نظام دموکراتیک و شاخصی برای جامعه مدنی است. زیرا وضعیت آنومیک در جامعه، کاهش امید به‌آینده، بی‌ثباتی بازار سرمایه و موقعیت‌های اجتماعی و شغلی، سبب رشد فردگرایی خودخواهانه شده که در نتیجه آن شاهد کاهش کنش جمعی و افزایش شهروندان منفعل، بی‌تعهدی، بی‌مسئولیتی و بی‌تفاوتی اجتماعی خواهیم بود. در سطح کلان نیز انجام برنامه‌های مقطعی، سلیقه‌ای، جزیره‌ای و یا موازی، در ایجاد خلاءهای قانونی و کاهش ضمانت‌های اجرایی موثر بوده و زمینه را برای گریزهای قانونی و مسئولیتی فراهم می‌سازد.

لذا پیشنهاد می‌گردد با توجه به‌سهام اعتماد در بسیاری از فرآیندهای جامعه نظیر عقد قراردادهای انجام مذاکرات و نظارت مستمر بر عملکرد واحدها و همچنین مشارکت و تعهد شهروندان در مدیریت شهری تلاش در جهت افزایش اعتمادسازی در بین گروه‌ها و واحدهای مختلف سازمان‌ها و نهادهای جامعه و همچنین بین مردم و مسئولان از مهمترین وظایف مدیران در نظر گرفته شود. در حوزه‌های اجرایی دستگاه‌های پاسخ‌گو و کارآمد، تامین عدالت اجتماعی، ترویج ارزش تعهدات و مسئولیت اجتماعی و شهروندی توسط رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی، آموزش کارآمد و مستمر در خصوص وظایف شهرداری و شهروندان، آگاه‌سازی حقوق شهروندی و مطالبه‌گری از جمله موارد ضروری و دارای اولویت در توسعه شهری و مسئولیت شهروندی قرار گیرد.

از آن‌جا که موضوع مسئولیت‌گریزی چند وجهی از عوامل تاریخی، اجتماعی-اقتصادی، روانشناختی و حتی فرهنگی به‌شمار می‌رود، پیشنهاد می‌گردد این موضوع از منظر سایر متخصصان حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی نیز مورد پژوهش قرار گیرد.

منابع

- ابراهیمیان، حجت‌اله، لطفی، توکل (۱۳۹۸)، «مطالعه رابطه حقوق شهروندی با امنیت اجتماعی، مورد مطالعه: شهروندان شهر تهران»، *فصلنامه پژوهش اجتماعی*، سال دوازدهم، شماره ۴۵.
- ایمان، محمد تقی، مرادی، گلمراد، جلائیان و جیهه (۱۳۸۹)، «بررسی ارتباط بین مسئولیت اجتماعی جوانان و احساس امنیت اجتماعی»، *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*، تهران.

- بوزان، باری (۱۳۷۸)، *مردم، دولتها و هراس*، گزیده مقالات سیاسی، امنیتی، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ دوم.
- توسلی، غلامعباس، نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۸۲)، «واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران»، *مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۵، شماره ۲.
- جیکوبز، جین (۱۳۸۶)، *مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی*، ترجمه: حمیدرضا پارسی، آرزو افلاطونی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- زومکا، پیتر (۱۳۸۴)، *اعتماد: یک نظریه جامعه‌شناسی*، ترجمه فاطمه گلایی، تبریز: نشر مترجم، چاپ اول.
- فاضلی، محمد، جلیلی، محدثه (۱۳۹۷)، «بررسی بین‌کشوری رابطه کیفیت حکومت، میزان فساد و سطح اعتماد نهادی و اجتماعی»، *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، شماره ۲۹.
- فالكس، کیث (۱۳۸۴)، *شهروندی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- فتیحی واجارگاه، کورش، واحدچوکده، سکینه (۱۳۸۸)، *آموزش شهروندی در مدارس*، چاپ اول، تهران: انتشارات کتابیران.
- فتیحی، سروش، ثابتی، مریم (۱۳۹۱)، «توسعه ساختار سازمانی شهری و گسترش فرهنگ شهروندی»، *فصلنامه مطالعات شهری*، سال ۲، شماره ۲.
- فرشید مرادی، پیام، ندا هادیزاده، فاطمه یونسی (۱۳۹۴)، «آسیب‌شناسی بی‌اعتمادی اجتماعی در جامعه و ارائه راهکارهای مقابله با آن»، *اولین کنگره علمی پژوهشی سراسری توسعه و ترویج علوم تربیتی و روانشناسی، جامعه‌شناسی و علوم فرهنگی اجتماعی ایران*، تهران.
- لهساتی زاده، عبدالعلی (۱۳۹۱)، «نقش محرومیت نسبی در افزایش خشونت‌های شهری مناطق حاشیه نشین»، *فصلنامه مطالعات شهری*، سال ۲، شماره ۳.
- میرفردی، اصغر، مختاری، مریم و دیگران (۱۳۹۴)، «بررسی تأثیر فرهنگ شهروندی بر میزان گرایش به قانون‌گریزی (مورد مطالعه شهر یاسوج)»، *فصلنامه پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران*، سال ۲، شماره ۴.
- نوروزی، فیض اله، فولادی سپهر، سارا (۱۳۸۸)، «بررسی احساس امنیت اجتماعی زنان ۱۵-۲۹ ساله شهر تهران و عوامل مؤثر بر آن»، *فصلنامه راهبرد*، سال هجدهم، شماره ۵۳.
- نوروزی، کامبیز (۱۳۸۵)، «حق شهروندی، مسئولیت مشترک دولت-ملت»، *نشریه نامه*، شماره ۵۳.
- نوید نیا، منیژه (۱۳۸۲)، «درآمدی بر امنیت اجتماعی»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال ششم، شماره ۱۹.
- هزار جریبی، جعفر، صرفی شالی، رضا (۱۳۸۹)، «بررسی تعامل دو مفهوم شهروندی و امنیت اجتماعی»، *فصلنامه نظم و امنیت انتظامی*، سال سوم، شماره ۳.
- شربتیان، محمد حسن و همکاران (۱۴۰۰)، «تحلیل رابطه جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر قانون‌گریزی (مورد مطالعه: جوانان ۲۰ تا ۳۴ ساله مناطق شهر مشهد)»، *مجله انتظام اجتماعی*، شماره ۳۸، ISC.

- نیکخواه، هدایت، جهانشیری، پریسا (۱۳۹۳)، «بررسی میزان مسؤلیت‌پذیری اجتماعی شهروندان بندرعباس و عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر آن»، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، سال پنجم، شماره ۱۳.
- نجف بیگی، رضا و همکاران (۱۳۹۵)، «عوامل زمینه‌ای مؤثر بر اعتماد عمومی به سازمان‌های دولتی»، *دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایران*، سال چهارم، شماره ۸.
- Rim, H. and Dong, C. (2018), "Trust and distrust in society and public perception of CSR: a cross-cultural study", *Social Responsibility Journal*, Vol. 14 No. 1, pp. 1-19.
- Peter A. Groothuis & Gail Miller, *Journal of Risk and Uncertainty*, volume 15, pages 241–257 (1997) Cite this article
- Tatbeeq Raza-Ullah, (2021). When does (not) a cooperative relationship matter to performance? An empirical investigation of the role of multidimensional trust and distrust". *Industrial Marketing Management*. 96. 86–99
- Morris, S. & Klesner, J. (2010) "Corruption and Trust: Theoretical Considerations and Evidence from Mexico". *Comparative Political Studies*, 43(10): 1258–1285.
- Janowitz, M. (1978). *The Last Half-century: Societal change and Politics in America*. Chicago: The University of Chicago.
- Kotkas, T. (2010). "Governing Health and Social Security in the Twenty-First Century: Active Citizenship Through the Right to Participate". *Law Critique*, 21, 163–182.
- Lister, R. (1997). "Citizenship: Towards a feminist synthesis". *Feminist Review*, 57: 28-47.
- McLaughlin, T. H. (441). *Citizenship, diversity and education: A philosophical perspective*. In David Carr, Mark Halstead & Richard Pring (Eds.), *Liberalism, education and schooling: Essays by T.H. McLaughlin* (pp. 4- 95). Exeter: Imprint Academic
- Mitar, Miran, (1996). "Assessment of societal security in recent past and today". college of police and security studies Slovenia. PP: 51-63.
- Sheehan, Michael. (2005). *International Security, an Analytical survey*. London, Lynne Rienner Publishers.
- Raymond Plant (2003). "Citizenship and Social Security", *Institute for Fiscal Studies*. Volume 24, 2: 153-166. Onlinelibrary. <https://www.imna.ir/487454>
- <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>
- <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
- www.irna.ir/news/84838753
- <https://www.irna.ir/news/84792643>
- <http://ispa.ir/Default/Details/fa/3384>

